

УДК 94 (477)“1906/1907”

Р. В. ГУЛА*

АНАЛІЗ І КРИТИКА ПОГЛЯДІВ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО НА СТОРІНКАХ ВИДАННЯ “КИЄВЛЯНИН” У 1906–1907 рр.

Досліджено аналітику та критику поглядів М. С. Грушевського на українську національну ідею та перспективи державотворення на сторінках газети “Киевлянин”. Розкрито основні напрямки видавничої політики ідеологічного протистояння з українським суспільно-політичним рухом.

Ключові слова: М. С. Грушевський; суспільно-політичний рух в Україні; українська національна ідея; охоронна ідеологія.

Актуальність визначення ідеї державного будівництва для Української держави впродовж більш ніж двадцяти років займає основне місце у науковій діяльності історико-філософського напрямку.

Досвід минулих століть щодо зародження, розвитку та функціонування української національної ідеї слугує для сучасних дослідників джерелом розробки концептуальних положень щодо її вдосконалення з урахуванням реалій сьогодення. Дослідження генези, розвитку та трансформації поглядів одного з видатних ідеологів української національної ідеї М. С. Грушевського є основою для аналізу сучасної ідеології державного будівництва.

Метою статті є висвітлення особливостей аналізу та критики поглядів М. С. Грушевського щодо української національної ідеї у трактуванні видання “Киевлянин” у 1906–1907 рр.

“Киевлянин” – реакційно-монархічна газета, що виходила в Києві з 1863 до 1919-го рр. Видання було субсидоване царським урядом, відображало інтереси російських поміщиків в Україні. Перервана в січні 1918 р. видавнича діяльність “Киевлянина” відновила після того, як Збройні Сили Півдня Росії в серпні-грудні 1919 р. зайняли м. Київ.

Засновником газети був відомий російський історик В. Я. Шульгін. З 1878 р. редактором “Киевлянина” став професор Київського університету Святого Володимира Д. І. Піхно (1853–1913).

У зв’язку з призначенням Д. І. Піхна членом Державної ради Російської імперії редактором газети в період з 03.05.1907 по 28.09.1913 рр. був професор Київського університету Святого Володимира М. М. Ващенко-Захарченко.

* *Гула Руслан Володимирович* – доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних наук Академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного.

Реально ж у період з 1907 по 1913 рр. редакторську політику видання здійснював В. В. Шульгін, який офіційно очолив редакцію у 1913 р. разом з П. В. Могілевською.

Серйозність підходу до сепаратистського руху підтверджує факт дослідження “Киевлянином” політичних поглядів М. С. Грушевського: “Головним тлумачем цих прагнень і найгарячішим їх поборником є відомий професор М. С. Грушевський, який так багато попрацював на користь “українського сепаратизму” в Галичині і тепер переніс свою діяльність в кордони Малоросії. Він голосніше і настирливіше всіх багатьох інших своїх товаришів вимагає автономії для України”¹. При цьому видання спиралося на погляди М. С. Грушевського, які “найбільш виразно і стисло викладені в його статті “Наші вимоги” [“Український вісник”, 1906, N5] і в його брошурі “Українство в Росії, його запити і вимоги” [Спб, 1906]”².

Так, зокрема, у статті “Наші вимоги” Грушевський викладав програмні цілі українського національно-визвольного руху в розрізі того, що “вирішення українського питання ми не виділяємо з більш загального питання про перевлаштування держави на засадах рівної територіальної автономії, вважаючи вирішення цього питання складовою інтегральною частиною в проблемі перетворення Росії в планомірну і упорядковану державу. Ми вважаємо найближчим завданням парламенту Росії – установа загальноімперськими законами загальних принципів національного самовизначення і національно-територіального самовизначення”. Ці принципи, на думку автора, повинні бути дозволені у формі федеративної будови держави. “Вірні заповітам українського національного визвольного руху, який висунув територіальний принцип як основу майбутнього устрою відносин політичних і національних... ми визнаємо федеративні форми найбільш довершеним способом поєднання державного союзу з інтересами вільного... розвитку національного і суспільного життя, але в той час наполягаємо на здійсненні принципу національної автономії як одного з основ нового державного устрою. Згідно з цим, територія, де переважає українське населення, повинна бути виділена з нинішніх адміністративних підрозділів поряд з перетворенням органів місцевого самоврядування на широких демократичних засадах, а також вона повинна отримати і самовизначення, керуватися народним представництвом у вигляді українського сейму, який вибирається загальним, рівним, прямим і таємним голосуванням”³.

Розкриваючи завдання і функції органів самоврядування, Грушевський пише, що для українського сейму і пов’язаних з ним органів управління і контролю потрібні “Широкі повноваження в місцевому законодавстві в розпорядженні місцевими фінансами і обласним земельним фондом, у місцевому самоврядуванні, в організації освіти і духовної, ділової, суспільної безпеки і коштів економічного розвитку”⁴.

Не обходить М. С. Грушевський і мовну проблему. “Насамперед у вирішенні цього питання повинні бути поставлені такі завдання: введення української мови серед українського населення, в народну школу, як мови викладання і в школу середню і вищу українських дисциплін, як заходів до того, щоб не було нестачі у вчителях народних шкіл, які могли б вести викладання на українській мові, а в різних закладах української території - чиновників, які володіють цією мовою для розмови на ній з місцевим населенням, визнання усіх прав української мови із збереженням за російською значення загальноросійської, найбільш швидке проведення її в міру усунення чисто технічних труднощів у практиці місцевого самоврядування і всякого роду установ, який залишаються у веденні центрального уряду”⁵.

Підбиваючи підсумки висловленому, Грушевський пише: “Ця національна обласна програма, яку ми поставили тут як постулат українства в нерозривному зв’язку з перебудовою всієї Росії на засадах національної рівноправності і обласної автономії, повинна бути здійснена невідкладно”⁶.

“Киевлянин” підкреслює, що “відповідно до заяви верховного вождя “українства”, більш віддалена мета сучасного українського руху – перетворення Російської імперії в федерацію народностей, які її населяють, серед яких “український народ повинен займати самостійне місце окремо від великоросів”, а найближча – “українська автономія з українським законодавчим сеймом і широким застосуванням української мови в адміністрації та школі”. Отримання цієї автономії виставляється як інструмент і невідкладний постулат “українства”⁷.

Такі основні положення теоретичної бази українського соціально-політичного руху у викладі М. С. Грушевського подані “Киевлянином”, загалом досить повно відображають основні тенденції політичної думки українського національно-визвольного руху про майбутній державний лад Російської імперії.

Інтерес “Киевлянина” до особистості і публіцистики М. С. Грушевського не випадковий. Справедливо вважаючи його найвидатнішим представником “українського сепаратизму”, видання розуміло той факт, що вплив М. С. Грушевського, який знаходився в той час в Петербурзі, на суспільно-політичне життя Південно-Західного краю небезпечно недооцінювати. Це підтверджує і відомий український історик Д. І. Дорошенко. У 1906 р. він пише: “Приїзд Грушевського (до Петербурга) – мав велике значення. На той час професор Грушевський вважався нами за провідника українського національного руху в Росії. Його великі наукові й суспільні заслуги, його надзвичайний організаційний талант створили йому великий авторитет і глибоку пошану. Він був в наших очах символом всеукраїнського єднання, його слово було для нас законом. З прибуттям Грушевського до Петербурга всі підкори-

лися йому без застережень, і він став ідейним провідником як редакції “Українського вісника”, так і української парламентської громади”⁸.

Намітивши для себе основні положення поглядів Грушевського, “Киевлянин” визначив і основні напрямки розвінчання його теорії, що включали постановку питання про наявність соціальної бази теорії Грушевського; визначення рівня національної самосвідомості народних мас України; наявність політичних союзників у партії “новітніх українців”.

Ось як це подано на сторінках видання. Передусім “Киевлянин” ставить питання “Кому потрібна ця “українська автономія” і наскільки вона здійсненна?... Чи бажає її сам український народ, від імені якого постійно говорить М.Грушевський?”⁹. І тут же відповідає з повною упевненістю – ні. Народна маса малоросів ні про яку національну автономію не думає. Ніколи і нічим не заявляли, що вони тяжіють жити в єдиній державі, під єдиним керівництвом, разом з великоросами почувують повну і щирю повагу до загальноросійської мови як мови книги і школи, особливо їм близької і доступної і взагалі, ніскільки не піклуються про якесь “національне самовизначення”¹⁰. Далі видання посиляється на той факт, що визнання справедливості “Киевлянина” підтверджує сам М. С. Грушевський у своїх “новітніх статтях, надрукованих у його журналі “Літературно-науковий вісник”. Тут він гірко скаржиться, що “українська маса все ще являє собою безформний і пасивний етнографічний елемент, у який ще треба вдунути дихання національного життя, зв’язати суспільні класи і територіальні частини української землі свідомістю національної єдності і таким чином створити національну основу для розвитку культурної і суспільної еволюції”¹¹.

Грушевський змушений констатувати факт того, що “в нас немає ще такої основи, у переважаючої частини населення національне є не більше, ніж пережитком старовини, наша культурна еволюція здійснюється у формах чужих і розвивається не на національних основах, і крім них, знищуючи і ослабляючи ці основи, наша освіта поширюється у формах російської шкільної науки... Інтерес суспільний виявляється тільки в поширенні серед народу книжок і газет російських, при повній байдужості до своїх, яких однак є дуже мало, участь в питаннях політичної або суспільної еволюції виражається хіба в зневазі інтересами, дуже дрібними в теперішні часи”¹².

Так, на думку видання, підтверджується теза про те, що рівень національної свідомості малоросів переважно відповідає ідеї єдності російського народу, аніж теорії М. С. Грушевського.

“Киевлянин” вказує на обмеженість соціальної бази “українства”, посилаючись знов-таки на Грушевського. “Але може малоруське освічене суспільство, українська інтелігенція мріє і думає про “автономію України?” Виявляється і цього немає. М. Грушевський дуже незадоволений українською інтелігенцією, пристрасно громить її за бездіяльність, за брак уваги до національних потреб і потреб рідного народу,

надмірне поклоніння перед “російською” освіченістю. Він різко і зло батожив своїх земляків, називаючи їх “також малоросами” за те, що вони виявляють тільки слабу цікавість до етнографічних особливостей українського народу і не усвідомлюють потреби створювати для нього особливу “українську” освіченість. На його думку, не допомогло розвитку національної самосвідомості серед освічених малоросів і скасування обмежень української мови в пресі. “Свобода українського слова не тільки не поліпшила українського національного руху, але, мабуть, ще послабила його в значенні моральному. Раніше можна було пояснити безсилля українського слова важкими заборонами, тепер вони зникли, а народних сил не додалося, нема чогось закривати очі!” – вигукує М. Грушевський на “страшні симптоми нашого національного занепаду”. “Як мало передплатників і читачів знаходять кращі українські газети і журнали серед 30-мільйонного українського населення! Як мало книжок розходяться на українській території”¹³.

Нарешті, “Киевлянин” звертає увагу читачів на те, що як таких політичних союзників у “українського руху” немає, особливо в середовищі російської інтелігенції, яка в корені заперечувала ідею незалежності України. “М. Грушевський вказує на ще одне “велике” з його слів явище – “ні байдуже, ні навіть співчутливе ставлення більшості великоруської інтелігенції до постулату автономії України”. Інтелігенція ця готова де завгодно підтримати вимоги автономії Польщі, але автономію України вважає абсурдом”¹⁴.

Така аргументація “Киевлянина” з питання “автономії України”. Не можна не визнати, що в більшості своїх положень вона була обґрунтованою. Український суспільно-політичний рух на той момент дійсно не являв собою якої-небудь дійової політично організованої сили. Однак, розвиток і поширення ідей федеративного державного устрою в масштабі імперії наносили істотного удару по основах охоронної ідеології.

Підбиваючи підсумки свого аналізу “української ідеї” М. С. Грушевського, видання резюмує: “Отже, ні народна маса малоросів, ні більшість малоруської інтелігенції, ні передова частина великоруського суспільства, не кажучи вже про великоруських людей, які не примикають до визволителів, не бажають автономії України. Чому так? З тієї простої причини, що ні в минулому малоросів, ні в сучасному їх положенні немає ніяких даних для “постулату”, виставленого українською партією. Українська автономія потрібна партії, ... вузьких націоналістів-фантазерів, які сповідують явно помилкове вчення, що несе в собі отруту як всьому російському народу, так особливо його малоруській гілці”¹⁵.

“Киевлянин” не визнавав самостійного існування українського народу, заперечував його національну самобутність, сприймав його як складову великого російського народу. Тому найбільш негативно видання ставилося до українського суспільно-політичного руху (уроки

першої російської революції). Незважаючи на те, що політичні партії та рухи в Україні трактували свої політичні цілі в національному питанні лише принципами культурно-національної автономії, видання, що стояло на позиціях охоронної ідеології, відмовляло українському народу в праві на реалізацію цих положень.

Захищаючи інтереси самодержавства, “Киевлянин” правильно розумів загрозу державно-територіальному устрою імперії з боку “українських сепаратистів”, бо діяльність українофільського руху була спрямована на пробудження національної самосвідомості народу за допомогою пропаганди історії краю, культури, мови.

¹ Без автора. Заметки // Киевлянин. – 1907. – № 159. – С. 1.

² Грушевський М. С. Наші вимоги / М.С. Грушевський // Український вісник. – 1906. – № 5. – С. 16.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Без автора. Заметки // Киевлянин. – 1907. – № 159. – С. 1.

⁸ Винар Л. Автобіографія М. Грушевського з 1900 по 1920 роки, як джерела до вивчення його життя і творчості / Л. Винар. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1974. – С. 28.

⁹ Без автора. Заметки // Киевлянин. – 1907. – № 159. – С. 1.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Літературно-науковий вісник. – 1907. – № 6.

¹³ Без автора. Заметки // Киевлянин. – 1907. – № 159. – С. 1.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

Исследована аналитика и критика взглядов на украинскую национальную идею и перспективы государственного строительства М.С. Грушевского на страницах газеты “Киевлянин”. Раскрыты основные направления издательской политики по отношению к украинскому общественно-политическому движению.

Ключевые слова: М. С. Грушевский; общественно-политическое движение в Украине; украинская национальная идея; охранная идеология.

The author investigates the analytics and criticisms of the opinions of M.S. Hrushevsky on the Ukrainian national idea and prospects of State formation in the newspaper "Kievlyanin." The basic directions of publishing policy ideological confrontation of Ukrainian social and political movement are concerned.

Key words: M. S. Hrushevsky; socio-political movement in Ukraine; Ukrainian national idea; the security ideology.